

Sabaheta Gačanin

AHMED HATEM BJELOPOLJAK - NAKŠIBENDIJSKI ŠEJH I PJESNIK

Sažetak

Ovaj rad se bavi poetskim značajkama gazela Ahmeda Hatema Bjelopoljaka u okviru društveno-historijskog konteksta, relacijama s drugim kulturnim fenomenima 18. stoljeća u Osmanskoj državi, kao i sufijskom recepcijom njegovog Divana.

Ahmed Aqovali-zade (Bjelopoljak) Hatem (umro 1168./1754. godine) je sin je Osmana Šehdi-efendije Bjelopoljaka, hadžegana carskog divana, a unuk Mehmeda Salim-efendije Kadića iz Bijelog Polja (tur. Aqova). Nije poznato gdje se rodio i odrastao Ahmed Bjelopoljak, ali se zna da je visoke škole završio u Carigradu, a zatim otputovao u Misir i Hidžaz i tamo boravio neko vrijeme. U Meki je dobio iršad od nakšibendijskog šejha Ahmeda Džurjanija koji ga je i uveo u nakšibendijski tarikat. Godine 1168/1754. imenovan je za kadiju u Larissi, u Grčkoj, gdje je i umro.

Bio je veoma obrazovan, isticao se kao dobar poznavalac raznih disciplina islamskih nauka. Iza sebe je ostavio i uređen divan pjesama na osmanskome, perzijskom i arapskom jeziku. Njegov Divan je bio veoma cijenjen i često prepisivan. Unutar Divana poezija je razvrstana po jezicima: arapskom, turskom i perzijskom, tako da su odvojeni kao zasebne cjeline.

Hatemova poezija je poetska filozofija u kojoj se misli isprepliću u koncentričnim krugovima gdje je svaka interpretacija samo jedna od mogućih interpretacija. Hatem je pjesnik misaone lirike, istančanog filinga, zgusnutog i hermetičnog jezičkog izraza čiji je površinski jednostavni smisao poezije u obrnutoj srazmjeri sa brojnim smislovima i porukama u dubinskoj strukturi.

Ključne riječi: sufijski pjesnik, društveno-historijski kontekst, 18. stoljeće, perzijski jezik, gazeli.

Društveno-historijski kontekst

Zanimljiva je pojava poetskog lika Ahmeda Hatema Bjelopoljaka na književnoumjetničkoj sceni Osmanskog carstva u 18. stoljeću. Hatem je bio erudita - mufessir, fakih, filolog, matematičar, muzikolog i pjesnik.¹ To

1 Dr. Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Sarajevo, 1986., str. 364; Mehmed Handžić, *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo, 1933., str. 12-14; Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo, 1973., str. 467-469.; Fehim Nametak, *Divanska književnost Bošnjaka*, Sarajevo, 1997., str. 75-76.

je pjesnik osebnog pjesničkog stila, čiji se pjesnički svijet bez suviše pjesničke patine bavi čovjekom u univerzumu i koji će, bez sumnje, potaknuti čitatelja na promišljanje o univerzumu kao vidljivom odrazu čovjekove duhovne zbilje. Njegova pojava je utoliko zanimljivija stoga što se ističe svojom poetskom osobnošću u plejadi osmanskih pjesnika 18. stoljeća. Da bismo razumjeli njegov pjesnički opus, nužno je dati širi književni okvir - u svjetlu poststrukturalnog pristupa - to jest sagledati društveni, filozofski i umjetnički kontekst u kojem je Hatem stasavao u pjesnika.

Na društveno-političkom planu to je bio izrazito turbulentan period, stagnacija se osjećala na političkom, vojnom i ekonomskom planu, sultani su svrgavani državnim udarima, kriza je posebno pogađala niže društvene slojeve tako da su krizni procesi u unutarnjim strukturama počeli da izjedaju Carstvo. Svi pokušaji da se nešto unaprijedi propadali su i Osmanska država je 18. stoljeće završila nemoćnija nego što ga je dočekala.² Na društveno-kulturnom planu u prijestolnici se dešavaju zanimljive graditeljske, umjetničke i kulturne aktivnosti. Euforički uzlet doživljava Istanbul u periodu lala (1718 - 1730), kako ga je imenovao pjesnik Jahja Kemal. U prijestolnici je formirana štamparija, grade se palate i parkovi po ugledu na evropske palate i parkove, te šetalista i paviljoni po ugledu na isfahanske i pariške, kao i brojna izletišta sa šadrvanima i česmama, travnjacima za izletnike iz običnog naroda i to sve po naredbi Velikog vezira. U uzavreloj atmosferi, u proljeće pravile su se zabave u sarajima i baščama, šetalo se po baščama lala i zumbula, a noću pod svjetlošću svijeća i svjetiljki. Svi sultani iz ovog perioda bavili su se umjetnošću i imali svoje umjetničke mahlase. Na zabavama su i ljeti i zimi učestvovali poznati muzičari i pjesnici. Pjesnici su recitovali svoje kaside, gazele i šarkije posvećene raznim ličnostima.³ Lala, koja je ranije donesena iz Austrije i Egipta u vrijeme Murata IV i uzgojena u Istanbulu, bila je vrlo omiljen i tražen cvijet.⁴ Stoga je cvijet lale ili tulipana postao nezaobilazni simbol poetike tog vremena.

2 Vidi više: Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi: Osmanlı Devleti'nin siyasî, medenî, kültür, teşkilât ve san'at tarihi*, Istanbul, 1994., c. IV, str. 418-488, c. V, str. 5-79; Dimitri Kicikis, *Osmanlijsko carstvo*. Beograd, 1999., str. 85-100.

3 Vidi: *Istorija Osmanskog carstva*. Ed. Rober Mantran, Beograd, 2002., str. 319-345; *Cambridge History The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, svezak 3. Ed. Suraiya N. Faroqhi, Cambridge, 2008., str. 481-520; Dana Sajdi, *Ottoman Tulips, Ottoman Coffee: Leisure and Lifestyle in the Eighteen Century.*, London, 2007.

4 Lala se kao cvjetna vrsta toliko umnožila tako da su lukovice iz Holandije i Širaza nakon ukrštanja dosegle broj od 639 vrsta lala. O njima su se pisale rasprave, a cijena pojedinih rarijetnih vrsta je utvrđivana carskim proglasom. Vidi: *Büyük Türk Klasikleri* svezak IV, str. 194.

Protivno društveno-političkim turbulencijama i na unutarnjem i na vanjskom planu, za književnost 18. stoljeća može se reći da nije preživljavala velike promjene. Na početku 18. st. poetska dominacija se pripisuje pjesniku Nabiju, a kasniji period su obilježila dva velika pjesnika: Nedim i šejh Galib.⁵

Kriza koja se osjećala u Carstvu na specifičan način je utjecala na književnost: razvijala se u dva oprečna pravca, dok su se jedni predavali hedonizmu i pisali poeziju u njegovom okrilju, drugi su se otisnuli u mistički svijet tesavvufa. Među ovim prvim se svakako ističe Nedim (1681-1730), za čiju popularnost historičari književnosti navode da je jedan od njenih razloga njegova vizura ugone i radosne predanosti uživanjima kojima je gledao na svijet oko sebe. Njegova filozofija razdraganosti i hedonizma je pridobila veliki broj pristalica među tadašnjim pjesnicima: Kami, Sejid Vehbi, Nejli i drugi koji su pored poezije u maniru Nabija počeli pisati u maniru Nedima. Na drugoj strani, potpuno nezainteresirani za ovakav književni manir, svoju poeziju pišu pjesnici poput Osman-zadea Tajiba, Nazima, Nahifija, Hatema i Esrar-dede. Na kraju stoljeća pojavio se i šejh Galib sa sasvim osobenim pjesničkim stilom. Jedna od značajki poetskog stila ovog perioda je „lokalizam“ - ranije već u 17. stoljeću pripisivan Nabiju i Sabitu - koji je u narednom stoljeću intenziviran tako da pjesnici lale devri u kasidama, gazelima, tarihima i šarkijama ne opisuju neke imaginarne prizore i vrtove, niti Širaz i Bagdad, već opisuju Bosfor i živopisni život Istanbula sa njegovim ljepoticama, događajima, zabavama, ramazanima, bajramima. Svi događaji iz tog perioda su ušli u divane pjesnika sa Nedimom na čelu.⁶ Poezija nije više bezlična, lirika dobiva drukčija značenja koja moraju imati izvjesnu dubinu, široku imaginaciju i prefinjenosti u jezičkom izrazu. Zanimljivo je da poetika počinje da polahko izmiče krutim pravilima klasične divanske poezije. To je vidljivo kod pjesnika već spočetka stoljeća, dok s Nedimovom lirikom to uzima maha. Tako se poetička načela tokom 18. stoljeća polahko mijenjaju, gube na krutosti i otvaraju kvalitativnim promjenama poetskih imaginacija.⁷

Među drugim književnim značajkama ovog stoljeća je zastupljenost poetskih formi šarkije, tariha i nazire. Skoro svaki pjesnik se ogledao u sastavljanju tariha o velikim i malim događajima: od podizanja novih i popravki starih objekata, proslavi bajrama i ramazana, stupanja na prijesto sultana i vezira, rađanja prinčeva, održavanju čuvenih gozbi pa do zaruka

5 *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri* 4/13, Istanbul, 1986., 193.

6 Vidi: Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808*, svezak 1, Cambridge, 1976.

7 O književnim kretanjima u 18. stoljeću vidi: *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri* 4/13, Istanbul, 1986., 193-200.

uglednika svoga vremena. Tarih, u formi kaside ili kratke i nešto duže kit'e, obavezan je dio divana svakog pjesnika. Šejh Galib je bio mevlevijski šejh i napisao je 68 tariha što svjedoči da se izbliza interesirao za događaje oko sebe.⁸ Što se tiče poetskog izraza, za razliku od teškog i kitnjastog jezika sebk-i hindija iz 17. stoljeća, jezik je jednostavniji, izbjegavaju se apstraktni izrazi i pretenciozna upotreba perzijskih i arapskih izraza u pjesmama.⁹

Bilješka o pjesniku

U prvoj polovini 18. stoljeća živio je i naš pjesnik Hatem. Međutim, iako se školovao i jedan dio života živio u Istanbulu, njegov filozofski i pjesnički put je bio omeđen drugim geografskim tačkama. Za njega književni historičari ističu da „jedan od malobrojnih pjesnika kod kojeg se ne osjeća utjecaj Nabija i Nedima je šejh Ahmed Akovalizade, autor je malog sredenog divana u kojem se nalazi 170 gazela. Njegov divan je štampan na 101 stranici u Istanbulu“.¹⁰

Hatem nije bio pjesnički bard koji je slijedio književnoumjetnički trend, naprotiv on je bio učenjak, sufija i pjesnik koji je izoštrio svoju poetsku vizuru iz ugla tesavvufa kao svog filozofskog određenja. Do sada o njegovom životu, naučnom i književnom opusu nije bilo ozbiljnijih analiza, opservacija i interpretacija književnih kritičara.¹¹

Ahmed Hatem Bjelopoljak (Aqovalizade) (umro 1168./1754. godine) sin je Osmana Šehdi-efendije Bjelopoljaka, hadžegana carskog divana, a unuk Mehmeda Salim-efendije Kadića iz Bijelog Polja (tur. Aqova).¹² Nije poznato gdje se rodio i odrastao Ahmed Bjelopoljak, ali se zna da je visoke škole završio u Carigradu, a zatim otputovao u Misir i Hidžaz i tamo boravio neko vrijeme. U Meki je dobio dozvolu, iršad, od nakšibendijskog šejha Ahmeda Džurjanija (Ahmad Yakdastī Ğuryānī), koji ga je i uveo u nakšibendijski tarikat.

Godine 1168/1754. bio je naimenovan za kadiju u Larissi (Yenişehir) u Grčkoj, gdje je i umro. Turski pjesnik Belġ, njegov učenik iz Jenišehera, napisao je elegiju (mersiyya) u kojoj, između ostalog, kaže: *Na ovaj prolazni*

8 Ibid., str. 198.

9 Ibid., str. 199.

10 Ibid., str. 357.

11 O Hatemovom pjesničkom izrazu više u: Sabaheta Gačanin, *Lingvostilistička analiza perzijskog divana Ahmeda Hatema Bjelopoljaka*, doktorska disertacija, rukopis u Orijentalnom institutu u Sarajevu.

12 Ovaj podatak je on sam dao u bilješci na kraju kaside o ahlaku na arapskom jeziku: *hadim beni adem Aqovalizade Hatem*. Vidi: M. Handžić, *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*, str. 13.

svijet neće doći niko njemu sličan, nitko tako slavan u egzaktnim i mističnim naukama, a posljednji stih ove elegije sadrži datum njegove smrti: *Resul-ekreme Ahmed efendi hemgivar olsun/Neka Ahmed-efendija bude susjed časnog Božijeg Poslanika (1168./1754/5)*.¹³

Bio je veoma obrazovan, isticao se kao dobar poznavalac raznih disciplina islamskih nauka. Navode da je bio i odličan kaligraf, što potvrđuje diploma kod poznatog kaligrafa Hattata Emir-efendije. Poznao je dobro sva tri orijentalna jezika, a na arapskom je čak držao i predavanja. Iz oblasti šerijatskog prava napisao je komentar na čuveno djelo *Mulṭaqā al-abḥur* Ibrahima Halebija, iz oblasti leksikografije komentar poznatom rječniku *Tuhfe-i Šāhidī*, iz oblasti matematike komentar djelu *Al-lum‘ al-Farādīya*. Iza sebe je ostavio i uređen divan pjesama na osmanskome, perzijskom i arapskom jeziku. Njegov *Divan* je bio veoma cijenjen i često prepisivan što svjedoči veliki broj prijepisa njegovog *Divana* u bibliotekama širom svijeta¹⁴, a i činjenica da je njegov *Divan* vrlo rano bio (1248/1832) litografisan u Istanbulu. Napisao je na osmanskome jeziku i jednu manzumu moralno-didaktičkog sadržaja, koja nije prepisivana u sastavu *Divana* i na koju je sam pjesnik kasnije napisao komentar.¹⁵ I on je u duhu svoga vremena pisao tarihe i pohvalnice. Jednu kasidu je posvetio sultanu Mahmudu (1730-1754)¹⁶. U narodu je ostala poznata njegova pjesma (šarkija): *U tebe je srce moje ludo, u tebe je...*¹⁷

Poetička načela Hatemove poezije

Na koji način oblikuje poetiku jedan sufijski pjesnik a pogotovo šejh (za kojeg se pretpostavlja da je kao muršid dosegao viši duhovni stupanj). El-Gazali nam veli da je mistikova temeljna svrha u tome da prosegne kroz zastor pričina izatkan snagom osjetila i ljudskog razuma, da opaža s onu stranu fizičkog svijeta i na taj način iskuša istinu, bit postojanja, koja je, zauzvrat, mogući iskustveni aspekt Boga.¹⁸ Svojom poezijom Hatem je

13 Ibid., str. 14.

14 British Museum OR 7119; Istanbul Üniversitesi Ktb., T. 1274, 2823, 394/1, 2825, 381, 2882; Millet Ktb., ‘Ali Emiri Manzum eserler Ms. 125; Süleymaniye Ktb., Mihrişah Sultan Ms. 373; Selimiyye Ktb., SYEK Ms. 2185 i brojni drugi rukopisi širom svijeta.

15 U Istanbulu se nalazi njen autograf (Süleymaniye Ktb., zbirka Aşir-efendi), kao i prijepis rukopisa sa autorovim komentarom (Süleymaniye Ktb., zbirka Laleli).

16 Sultan Mahmud je bio poznat među sultanima kao kompozitor i pjesnik pod mahlasom Sebkatî. Što se tiče njegovih državničkih aspiracija, principijelno je smatrao da primat u njegovoj upravi treba da ima reorganizacija državnoupravnog aparata i vojske, a tek potom druge oblasti u državi.

17 *Büyük Türk Klasikleri* 4/13, str. 357.

18 Vidi: El-Gazali, *Niša svjetlosti*. Prijevod i predgovor E. Karić. Zagreb, 1995., 83-88.

nastojao da opisuje iskustva svojih duhovnih putovanja zagledan u svijet izvan granica osjetilnog, nastojeći da simboličkim jezikom opiše slojeve božanskih manifestacija kroz koji nepristupačna božanska Bit manifestira Sebe.

Inspiracija (proistekla iz ilm-i ladunni) koja ovlada pjesnikom sufijom, naprosto ga inicira da izgovara stihove krajnje sofisticiranog retoričkog ugodaja čijeg je sadržaja sufija često i nesvjestan. Za Rumijeve stihove se često veli da su najbolji primjer takvog iskustva - poredeći to iskustvo s najem koji svira samo kada ga usne Voljenog dotaknu.

U svojoj poeziji pjesnik vodi računa o estetičkim djelovanjima riječi, jer njegova poezija i svojim ritmičko-melodijskim i pojmovnim osobenostima potiče i osjetilne i intelektualne podražaje, oblikujući na taj način jezički supstrat s višestrukim poetskim oblicima na površini, a još više u dubini.

Stilska figuracija u *Divanu* je raznovrsna i složena: glasovne figure, metafora, antitetičke figure, ponavljanje istovrsnih jezičkih elemenata, permutacije rečeničkih dijelova i niz drugih stilskih figura na svim jezičkim nivoima su stilemi u *Divanu*, koji pokazuju svu jezičko-semantičku raskoš i ekspresivnost stihova.¹⁹

Duhovna iskustva koja pretače sufija pjesnik mogu biti pokrenuta bilo kojim senzualnim objektom: cvijetom, mirisom, oblakom ili osobom, primjerice: *Ružina prsa se raspukoše, bojom i mirisom iznjedriše // Mjesečina i mlađak ovom činu su svjedoci // Mjeseć pod oblakom tad jedva da se nazire...*

Njegova stilska osobenost leži u metafori kojom stilizuje svoj izraz na specifičan način, izvlačeći iz riječi uvijek drugo značenje u odnosu na njihovo značenje na površini i ispunjavajući ih mističkim značenjem kako bi dosegao njihove najdublje smislove. Njihova značenja su zasnovana na različitoj vrsti iskustva i stoga su teško prevodive s jezika na jezik, a posebno iz svijeta transcendentnog i neiskustvenog u svijet pojavnog i iskustvenog, što veoma usložnjava njihovu semantičku kompleksnost pa time i njihovo razumijevanje bez interpretacije u duhu mističke gnoze. Naprimjer: napojena ruža (سیرابگل), metafora u kojoj je ruža, vrhunska manifestacija božanske ljepote, život čovjeka koji može da živi i bitiše (napojen) ako dosegne istinsko znanje; mladi izdanci truda i nastojanja (نهال اجتهاد), metafora u kojoj mladi izdanci predstavljaju svježinu i živost procesa neprestanog obnavljanja čime se insistira na neprekinutom procesu kakav bi ljudski trud i zalaganje trebalo da bude; onaj koji poji svijet (ساقی گیتی), to jest onaj koji je po svom znanju jedinstven u svijetu, savršeni duhovni učitelj (qutb); pečat sreće (خاتم اقبال) u

19 O stilističkoj i semantičkoj analizi Hatemove poezije na perzijskom jeziku vidi: Sabaheta Gačanin, doktorska disertacija. O Hatemovim gazelima vidi i: Mirza Sarajkić, *Gazeli Ahmeda Hatema Bjelopolja na arapskom jeziku*, magistarski rad, rukopis na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.

značenju u konačnici biti od onih koji su dosegli Zbilju; djevičanska mašta (بکر خیال), metafora za originalnost; čelo siromaha (جبین گدا), u značenju sufije koji se odrekao blagostanja materijalnog svijeta; ruševina (ویرانه), metafora za sve ono što ima neuglednu formu, ali istinski sadržaj i značenje.

Međutim za ovu vrstu tekstova je relevantna interpretacija teksta, to jest pravilno dekodiranje teksta, jer je ova poezija pisana sa jasnom porukom recipijentu da promišlja o tawhidu - krajnjem cilju duhovnoga puta čovjeka. Dekodiranje pjesnikove poruke recipijent može teško razumjeti bez poznavanja kako neposrednog tako i šireg konteksta u čijoj interakciji je književnoumjetničko djelo kodirano. Stoga je poželjno markiranje tesavufskog registra sa posebnom upotrebom jezika kako bi se uspješno izvršilo dekodiranje teksta, odnosno njegova semantička interpretacija. Ovo ćemo ilustrirati primjerima iz gazela koje donosimo na kraju teksta:

oni koji noću izlaze (شب روان) - oni koji teže da se uzdignu u viši duhovni svijet;

noć (شب) - svijet skrivenosti ('*ālam-e gayb*), svijet predodžbi, viši duhovni svijet ('*ālam-e ġabarūt*);

svjetiljka (چراغ) - aktivni racio koji upravlja ovim svijetom, svjetlo koje sjaji tajnom spoznajom (*ma' refat*), svjetlost Božije emanacije, salik koji izgara na putu Spoznaje;

opijenost jutarnjim vinom koje ne izaziva mahmurluk (نشوه صهبا) - alegorija u kojoj zanesen spoznajom salik krajem noći, pred zoru zaziva Boga u osami, u potpunosti je ispunjen duhovnom snagom;

miomiris (نازبوی) - svjetlost koja se pojavljuje kod salika usljed duhovnih vježbi, oplemenjivanjem duše duhovnim vježbama dostići stanje blaženosti;

sreća (بنگ طالع) - eho iz Praiskona, praiskonska sreća, Božije obilje i milost iz kojeg se izvodi pregnuće i sve što posjeduje duhovni putnik;

kraj, pečat(njak), vlastito ime (خاتم) - termin: potpuno dostignuta zrelost u duhovnom napredovanju;

lice (رخ) - emanacija Ljepote koja je uzrok pregnuća salika na duhovnom putu: blijesak Ljepote Voljenog;

čisteći, čišćenje (طهوری) - duhovno pročišćavanje, aluzija na neophodna tri stupnja čistoće kod sufija: izvanjsko (vodom), unutarnje (pokajanjem pred Bogom) i duhovno odgajanje (u tarikatu);

krug (حلقه) - kružna forma u kojoj se obavlja zajednički zikir (molitva, zazivanje Boga) derviša; kružna forma je institucionalizirana kod derviških redova a simbolizira svemir u kome se sve kreće oko sebe i u orbiti oko

sunca koje predstavlja Suštinu; koncentrični krugovi simboliziraju ljuske koje počinju od izvanjskog susreta sa svetim do najdublje srži religije - tevhida;

grana (شاخ) - suha grana je aluzija na ljude koji su nezahvalni Bogu, koji su zapali u duhovni nemar i zaborav; reminiscencija na Ebu Lehebovu ženu, nosačicu granja za potpalu (aluzija na gorivo pakla);

golub(ica) (قمری) - u sufijskoj poeziji simbol vjernosti i ljubavi, čije gugutanje *gū gū* znači: Gdje je, gdje (Voljeni);

noć (شب) - svijet skrivenosti (*'ālam-e gayb*), svijet predodžbi, viši duhovni svijet (*'ālam-e ġabarūt*).

Principijelno, sufijski gazeli strukturalno se zasnivaju na polaritetu, principu na kojem se zasniva postojanje univerzuma: *azal*, vječnost bez početka i *abad*, vječnost bez kraja - polovi između kojih svijet pulsira. Tako i Hatem u dubinskoj strukturi svoje poezije, kroz suštinsku dijalektičku suprotstavljenost paradoksalnih odnosa koji se na krajnjoj instanci svode na *svijet osjetilnog - svijet nevidljivog*, pretače svoja iskustva u osmišljene poruke univerzalnog značenja. Ta univerzalna značenja se zasnivaju na spoznaji da sve u univerzumu ima svoj antipod, svoje lice i naličje: dva kraja istog polariteta čine tama i svjetlost, forma i značenje, dan i noć, vatra i voda, unutarnje i izvanjsko, žalost i radost - što pjesnik veoma uspješno izražava kroz dobro oblikovanu formu. Naprimjer:

čempres koji ne daje plod (سرو بی حاصل) - plod rajskog drveta (بر تویی), znanje kojim se ne stječe istinska spoznaja nasuprot spoznaji Istine (gazel na elif, stih 3);

kraj (منتهی) - početak (مبندی), polaritet između života i smrti ili Prapočela i konačnog/ponovnog sjedinjenja (gazel na elif, stih 6);

skut (دامن), nasuprot Jusufu - košulja (پیراهن), nasuprot Jakubu; ovo je dvostruka opozicija, ali sa istim značenjskim odnosom: košulja i njen skut imaju referencu fizičke ljubavi, odnosno ovog svijeta, dok je njihov rajski analog istinska ljubav prema Voljenom (gazel na ta, stih 4);

sreća (اقبال), referenca za duhovnu nagradu - carski (شاهنشاهی), referenca nagrade u ovosvjetskim razmjerama (gazel na la, stih 7).

Hatemov jezički izraz se odlikuje i poetskim sentencionalnim mislima, koje djeluju veoma stilematično jer se poetskom retorikom izriču univerzalne mudrosti. Sentencije su nabijene stanovitom dozom prozaičnosti, koja snažno djeluje i na današnjeg čitatelja koji je svikao na savremeni poetski izraz - neobične mješavine prozaičnog i poetičnog govora, tako da takvi stihovi munjevito dopiru do svijesti čitatelja. Upravo se u tim stihovima osjeća

dinamička napetost zbog sudara različitih izražajnih registara - tamo gdje se čisto lirski sadržaj (iskustva izvan racionalnog mišljenja) sudara sa mudrošću:

Kad srce progleda, to su stvari što na kraju dođu...

Znaj da mudrima u ovom svijetu ništavnoga sve znano je...

Onom ko ne vidi, kakva mu korist očima od sunca i mjeseca...

Kad srce mladog čovjeka do granice stigne, razum zalud je.

Umjesto zaključka reći ćemo da Hatem stilizuje svoj izraz na specifičan način i da njegov poetski jezik predstavlja figurativnu polihromiju koju redovno prate postupci dvostrukog modeliranja, površinskog i dubinskog sa mističkom konotacijom, čime se veoma usložnjava semantička struktura i pojačava ekspresivna vrijednost. Možemo ustvrditi da u naizgled sasvim jednostavnim stihovima pjesnik izražava najdublje smislove i univerzalne istine. Otuda njegovu poeziju karakteriše jezgrovit i kondenzovan izraz, često zasjenjen površinskim ambigvitetom. Naravno, percepcija ovakvog jednog složenog književnoumjetničkog teksta uveliko ovisi o primatelju poruke, njegovoj sklonosti da komunicira sa tekstovima tesavufske orijentacije koja je osjenčena brojnim semantičkim slojevima i nijansama.

Gazeli koji slijede najbolje ilustriraju iznesene stavove u našem istraživanju poetskih načela Hatema - pjesnika i sufije. U radu je iz *Divana* ekscerpirano sedam gazela na perzijskom jeziku²⁰ koji su prvi put predstavljani kulturnoj javnosti.

غزل حرف الالف

چراغ شبروان عشق آه شعله تاب اینجا	نگاه شیر رغبت داغ مهتاب حجاب اینجا
ز اشک تشنه چشمان لرزه می ریزد سراب اینجا	درین وادی گل سیراب رنگ از خشک لب چیند
بر طوبی نهال اجتهاد ست اجتناب اینجا	ز هستی کج مشو آزه شو چون سرو بی حاصل
حباب دل مذاق آفتابست آب ناب اینجا	طراوت می چکد از قرص داغ آتشیتم بس
شکر خند مذاق گفتگو می گشت آب اینجا	خط پشت لبش مژگان طوطیء تبسم شد
حضور مبتدی را دور گردد فصل و باب اینجا	نگاه دل بهم از کارهای منتهی باشد
نه پنداری که بر عکس خطاب آید جواب اینجا	بیابی آنچه کردی نزد کهسار حقیقت را
به نوع دیگر از هر دو ثواب افتاد خواب اینجا	بدان در عالم نیستی به نیکان آشنایانند
عروس شیوه را بیت الحجال از پیچ و تاب اینجا	سلاست خانه زیب نظم شد خاتم نمی زبید

20 Analiza je napravljena na osnovu rukopisa Istanbul Üniversitesi Ktb. T 2823. Ovaj rukopis sadrži 271 pjesmu na osmanskome, 32 pjesme na arapskome jeziku te 29 gazela, 2 kaside, 4 mufreda i 4 tariha na perzijskom jeziku.

Pogled lava, žarka želja i pokrivač od mjesečeva svjetla ovdje je
Oni koji lutaju po tminama ljubavi svojim uzdahom svjetiljku upale.
U dolini ovoj gdje ruža svježinu skuplja sa usana suhих
Ovdje priviđenje titra od suze iz očiju žednih.
Oslobodi se i ne svijaj poput čempresa jalova zarad samog bitisanja
Svaka mladica truda je plod tuba drveta, stoga se kloni toga.
Od kapljica sunčeve svježine na meni su samo opekotine
Mjehurić rastaljenog srca na suncu, čista voda ovdje je.
Nausnice, trepavice ko u papagaja osmjehuju se
Usne slatke što poeziju sriču sve u slast to ovdje tvore.
Kad srce progleda, to su stvari što na kraju dođu
A početak sami, samo nas od rastanka ovog svijeta dijeli.
Što uradiš, naći ćeš na planini Istine
Nemoj mislit' da odgovor je izvan ovog što se reče ovdje.
Znaj da mudrima u ovom svijetu ništavnoga sve znano je
A drugo su oni što svako dobro djelo prespavaju ovdje.
Lijepa kuća što sazdana je, njenoj ljepoti Hatem ukrase ne dodaje
Mladenku u ložnici krasi samo uvojci ovdje.

غزل حرف التاء

شمع باهم شهپر پروانه در چشم یکیست	تابش حسنش نگه سوزانه در چشم یکیست
آنکه اسپید و سیه همخانه در چشم یکیست	انبساط بی نوایان از دو رنگ آماده است
مرغ بیزارم که دام و دانه در چشم یکیست	بهر خال گیسوان منت نشاید سبوحه را
دانه اشک و در شهدانه در چشم یکیست	گریه ابرست چون شیر یتیمان صدف
مینه و آینه کاشانه در چشم یکیست	زر گل خورشید تا دست خوشینم کرد چرخ
شکوه نگشایم که خط و شانہ در چشم یکیست	گر شود با عکس مژگانم خط آشوب عارضش
جفت لتعل خنده جانانه در چشم یکیست	شمع از جنبش شکافی می نماید جلوه را
چون شوم بی وایه ویرانه در چشم یکیست	درد سر شد پنبه مینای تهی را این خاک
صبح و شب آینه وش بیگانه در چشم یکیست	بی بصیرت را چه سودعینک شود گرمهر و ماه
هست نه پیمانہ روشن یا نه در چشم یکیست	نشوه داد از تلخیای ساقی گیتی مرا
هر چه باداباد صد افسانه در چشم یکیست	سبحه سان از عقده بند این و آن آزردہ ام
یوسفی دارم که یعقوبانه در چشم یکیست	دامن از شمع بصیرت می کشد پیراهنش
پی شدم با پیروش اینجا نه در چشم یکیست	بدله گویم ساخت خاتم دانش دانا منش

Svjetlost ljepote njene i pogled koji žeže za mene isto je
I svijeća i krilo leptira za mene isto je.

Nevoljnom se čini da sreća ima samo boje dvije
Ali u očima mojim i crno i bijelo isto je.
Sve dok mi sunčevi cvijet zlatni sudbinu okreće
Palata bajna ili kućica trošna za mene isto je.
Pred svijećom pronicljivosti treba povući skute košulje svoje
Stoga košulja Jusufova kao da je Jakubova, za mene isto je.
I kroz voštane nabore lojanica svoju svjetlost šalje
Osmijeh drage na rubinskim usnama za mene isto je.
S ovim krčagom ispražnjenim sva bol nesta, poput prašine
da postanem i ruina napuštena, pa svejedno mi je.
Onom ko ne vidi, kakva mu korist očima od sunca i mjeseca
Jutro i večer, tuđincu su poput ogledala, a meni svejedno je.
Plač oblaka školjci carskoj poput hrane je
A suza krupna i biser carski za mene isto je.
Ako se od odraza trepavica mojih na licu joj nemir pojavi
Ne žalim se što i kosa i češalj za mene isto je.
Zarad bena i uvojaka zahvala zikrom ne pristoji
Ptica sam izmučena, što joj zamka i zrno isto je.
Izmučen sam dobrim i lošim kao tespih nanizan od čvorova
Sve što se desilo i trebalo je, zalud priča, isto mi je.
Od razočarenja svijesti me priziva Onaj što svijet poji
Devet čaša je, svijetle bile ili ne, isto mi je.
Pohvalu ću da izreknem o stilu Hatema, znalca, učenoga
Za njim se povedoh i nikako mi svejedno nije zbog toga.

غزل حرف التاء

رندان نمی شود به گلش مشتھی عبث	گلشن که شد ز نشوئه صهبای تهی عبث
گر دل به خط رسیده جوان را دهی عبث	مانندِ مه که پرده شب تیره بسته است
چون در میانِ مزبله سرو سهی عبث	ای شمع رخ به انجمنِ ناسزا مرس
آری شود علایقِ عقبی گهی عبث	اهل ریا گرفتۀ حرمانِ مطلبند
شایان ز وجه آن که نویسی زهی عبث	با خطّ چو گشته کاله حسن و بها دو بود
در زیر ابر تا تتک آید مهی عبث	دخشنده عارضش خطّ پیتتچیتتده در فتد
بر من نه آفرینه شاهنشهی عبث	نامم که گشت خاتم اقبال گفتگو

Ružičnjak zbog opojnoga vina rumenoga opustoši, zalud
Bulbuli za ružom njegovom ne čeznu zalud.

Poput mjeseca kad ga gusta koprena tmine obuzme

Kad srce mladog čovjeka do granice stigne, razum zalud je.

Ej ti lica k'o plamen svijeće, ne idi među one što ti ne dolikuju!

Jer biti vitkim čempresom sred đubrišta zalud je.

Licemjerni u neprestanoj potrazi očajanjem su sputani

Neizbježno je da posljedice snose, a tada sve zalud je.

Dovoljno su nekom ispisani reci puni ljupkosti i ljepote

Ali onima koji pravo lice vide ljepota rukopisa zalud je.

Na obraz što sav sija pada jedan pramen kovrdžavi

Mjesec pod oblakom tad jedva da se nazire, zalud je.

Po imenu sam onaj čija poezija sreći pečat (Hatem) je

Stoga za me carsko divljenje zalud nije.

غزل حرف الحاء

افتاده بخنده سلیلی ز پا فرح
حرف امید کی کندم آشنا فرح
بیگانه است بی می و بی دلر با فرح
دردا که درد سر همه می شد مرا فرح
در عشق مذهبست در آنرا خطا فرح
گر می زند به خانه ما پشت پا فرح
کی می خورد به گوشه ما ناروا فرح

ای بی شعور تکیه مکن هیچ با فرح
چیزی ندیدی که بهم شد بعکس خویش
در بزم عاشقانه رند غم آشنا
سر رشته رسیده خطان نازبوی ماست
چون عاشقی به شکوه خط نسخ می کشی
لغزیده کار می کندهش بانگ طالع
ماتم چو شد مزاجه حسن خاتم

Ej ti uma malenoga, ni u šta se s ushitom nemoj uzdati

Ćuška što na obraz padne, osmijeh radosti će ti izbrisati.

Ništa drugo ne vidjeh osim vlastita odraza

Moja najdulja radost koju osjećam nadu mi ulijeva.

Na sastanku ljubavnom bohem s tugom druguje

Bez vina i bez drage, radost tuđa njemu je.

Kad na koncu miomiris hitenski nas obuže

Ah žalosti, sva radost bol mi postajaše.

Ti, zaljubljeniče, stalno neke žalbe ispisuješ

U ljubavi ima pravilo, radost u njoj prijestup je.

Nakon praska zvijezda moja pokliza se
Ako mi u kuću udari, pa to radost je.
I ljepoti kraja moja žalost se pridruži
Radost nedostižna - kad ću je u svom domu osjetiti?!

غزل حرف الخاء

از تابش می آن گلِ مسـتورِ لاله رخ
خرسندم از نگاره ندادش بر آن سبب
فیض دو ساله کی به می از جفتِ لعل تست
دیدم بعکسِ ساقیء گلچهره جام را
شاهد به مدعای وصالش گر آمدم
گل سینه چاک می شود از رنگ و بوی خویش
خاتم ز خامه خونِ نزاکت همی چکد
می کرد هر آنکه بگر خیالم از اله رخ
سازد به نشوئه رنگ هزار پیـاله رخ
گلچینِ بوسه می کندم گر حواله رخ
آنست همیشـه رنگ ریحق دو ساله رخ
ماه تمام می شـده در گردِ هاله رخ
از روی خط نوشت امیدم قبـاله رخ
خوبکرده کی اگر کشد از شرم ژاله رخ
می کرد هر آنکه بگر خیالم از اله رخ

Od blijeska vina, ona ruža skrivena, tena lalina
Pijanstvo lice takvog tena od hiljadu čaša izaziva.
Uzrok mojoj radosti nije zbog te ljepotice
Već poljubac da uberem, kad mi obraz predade.
U rubinskim ti usnama blagoslov vina od godine dvije
Rumen s lica ti je poput vina najčišćega od godine dvije.
Vidjeh čašu i odraz krčmara ružinoga tena
Okolo lica tog sja aura kao što je ima mjesečina.
Ako svjedokom budem sastanka sa njom
Nadam se da je to na licu sudbinski zapisano.
Ružina prsa se raspukoše, bojom i mirisom iznjedriše
Od stida kapljice znoja lice orosiše.
I na koncu iz pera sama krv finoće prokapa
Što god moja mašta bujna ispisiše, to lice poništava.

غزل حرف الدال

کی جنابِ شیخ در ارشاد ماهر می شود
بوی عرفانی نوا بیگانه می دارد ز آه
مرشدی باید ز دل رنگِ تعل می برد
تاج پوشی را چه سود از حدتِ نورِ بصر
گر برش چیدی زبانِ شاخ می گردد دراز
شمع با پروانه می سوزد ز بانِ جلوه اش
گر نمی سازد طهوری آبِ طاهر می شود
دودِ عود در چنبرِ این حلقه دایر می شود
چند شوی لکه را بی مهرِ ظاهر می شود
کور گردد تا قضایِ دام حاضر می شود
زر پرستان از چنین افسانه کافر می شود
آتشین سروی که قمری را به خاطر می شود

تا سخن نقلِ نمکدانِ اکابر می شود
گر گشایشِ خانه شد همواره قاصر می شود
داغم از توتی که با آینه ناظر می شود
در کمانِ نرم این بازیچه ماهر می شتود
آن قمر رخ مهر را با مهر سائر می شود
بی بصیرت با نظر بازان مظاهر می شود
شمع تنگها جلوه را پای مسافر می شود
مخلص خود خواندن ناموس شاعر می شود

شورشِ صهبایِ بزمِ شیون آتشِ زبان
دیده پوشیده با چندین عالم آشناست
حسن و گفتار و نظر بیگانه است از انعتکاس
گر تواضع می نماید ناتوان شانِ خودست
پنجه ماهِ هلالی می زند بر آفتاب
پرتو یک چیز بسیاری کند از بهر شمع
مهربانی را همین حسن توجه بایش
شاهد جهلست خاتم مدّعی معرفت

Kako može poštovani šejh u uputi vješt biti

Kada sebe vodom ne može čistim učiniti!?

Miris irfana tuđincu u nevolji opskrba je

Dim uda mirisnoga kruži u obruču halke ove.

Učitelju zadatak je da boju ovisnosti iz srca izbriše

Koliko god da pereš mrlje, bez ljubavi iznova izbit će.

Kakva korist od oštine svjetlosti vida i sa krunom da si

Slijep čovjek bude kad je zamka odredbe spremna.

Ako siječeš, sijeci grane jezika što predug postaje

Zbog mita onaj što se zlatu klanja nevjernikom ostaje.

U plamenu nestaje svijeća sa leptirom zbog svjetlosti

U plamen čempres se pretvara zbog golubice.

Nemir, jecaj izaziva dirljiv govor dok pijanke traju

Dok se riječi mudrosti velikana pripovijedaju.

Okolo koje pokriveno je, sa toliko svjetova blisko je

Kad su kući vrata otvorena, s nedostacima stalno je.

Iz ogledala su tuđi osjećaji, riječi i pogledi,

bolni pečat što mi ga papagaj iz ogledala stavi.

Kad znake skromnosti nemoćni pokazuje, prirodno je

Na luku savitljivom igre ove spretan postat će.

Zrake mjeseca mladoga po suncu padaju,

Ono lice ko mjesčina sunce svojom samilošću zakloni.

Samo jedan trak svjetlosti svijeće donijet će obilje

Oni što očima koketiraju i zavode, pomoći će onima što ne vide.

Da bi se blagonaklonost stekla, krajnja pažnja je potrebna

Svijeća svoju svjetlost pokazuje samo nozi putnika.

Hatem sebe vidi neznačicom, stoga mu je cilj spoznaja
On na svoj način izbjavljenje traži, stoga će postati pjesnik vrijedan
štovanja

غزل حرف السین

ما را به عکس بود نبود آشناست بس	آیینۀ رخ تو که عالم ناماست بس
نقش حصیر چین چین جبین گداست بس	کس را ز جنس خود رسد آشوب درد سر
آن لعل میگسار گل جانفزاست بس	بویابیء شکوفه نبرد به آب تلخ
غسالة ثلاثه صراحی رواست بس	ساقی به نشوه چون سه طلاق نگه نداد
بدر و هلال شاهد این مدعاست بس	فترک شهبسوار ریاضت بزرگبست
نقش دلم کمینۀ عفو خداست بس	چون شد نگار خاتم ما بنده خدا

Ogledalo lica tvoga pokazuje svijetu da mu je ono dovoljno

A i odraz našeg biti i ne biti potpuno mu je poznat.

Nemir, brige i nevolje stižu čovjeku od njega samo

Prosjaku i otisak hasure na čelu je dovoljan.

Mirisanje behara neće iščeznuti u piću gorkom

Ko vino pije rubinsko, njega i cvijetak razveseli dovoljno.

Krčmar u ekstazi tri talaka pogledom ne daje

Tri čaše vina jutarnjeg i krčag njemu je dovoljno.

Sedlanje konja noćnom jahaču je izuzetna vještina

Mjesečina i mladač ovom činu svjedoci, to je dovoljno.

Naš Hatem posta slika roba Gospodara svoga

Srcu mome i trunka oprosta od Gospodara je dovoljno.

غزل حرف الصاد

همسایهٔ ریا نشود زاهدًا خلوص	بی گانه اند سگالش بازیچه با خلوص
ویرانه ایست قلب حزینم بیا خلوص	خالی نیست جای عمارت ز غل و غش
ای بی خرد که هیچ نگیرد ترا خلوص	کی دم زنی ز معرفت حال صوفیان
گر زیور درون کنی ای بی ریا خلوص	در پنجهٔ مصالحه مانند اخگریست
با قصد و با غرض نشود آشنا خلوص	آیینۀ سان کدورت جوهر نمی خورد
خاتم درین وادی بس است رهنما خلوص	در مسلکت چه می گشی منت ز این و آن

Igrati se promišljanjem sa iskrenošću je nespojivo

Pobožnjače, iskrenosti nije blisko licemjerstvo!

Tamo gdje su ljudi, tu su zavist i neprijateljstvo
Hajde, dođi iskrenosti u ruine, u srce moje tužno.
Kada ćeš se nadahnuti spoznajom kojoj teži sufija
Ej, ti što ne razmišljaš i iskrenost zapostavljaš.
Dobro koje činiš u šaci je k'o žeravica
Ej, ti bez licemjerja, nakit nek ti bude iskrenost.
Poput ogleдалa ne trpi ni dragulj nečistoću
Iskrenost ne trpi bilo kakav cilj i namjeru.
U svom životu što god ćeš dobra kome učiniti
Hateme, u ovoj dolini iskrenost kao vodič dosta ti.

IZVORI I LITERATURA

- Divan-i Ahmed-efendi Aqovalizade*, Istanbul Üniversitesi Ktb. T. 2823.
- Bašagić, S., *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Sarajevo,: Svjetlost, 1986.
- Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri* 4/13, Ötüken-Söğüt, Istanbul, 1986.
- Cambridge History The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, Vol 3., Ed. Suraiya N. Faroqhi. Cambridge, Cambridge University Press 2008.
- Gačanin, S. *Lingvostilistička analiza perzijskog divana Ahmeda Hatema Bjełopoljaka*, doktorska disertacija iz 2009., rukopis u Orijentalnom institutu u Sarajevu.
- El-Gazali, *Niša svjetlosti*. Prijevod i predgovor E. Karić. Zagreb, MIZ u Hrvatskoj 1995.
- Handžić, M. *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo, 1933.
- Istorija Osmanskog carstva*, ur. Rober Mantran, Beograd, Clio, 2002.
- Kicikis, D., *Osmanlijsko carstvo*, Beograd, Plato, 1999.
- Nametak, F., *Divanska književnost Bošnjaka*, Sarajevo, Međunarodni centar za mir, 1997.
- Nametak, F., *Pojmovnik divanske i tesavufske književnosti*, OIS Posebna izdanja, XXVII., Sarajevo, Orijentalni institut, 2007.
- Öztuna, Y. *Büyük, Osmanlı Tarihi: Osmanlı Devleti'nin siyasi, medenî, kültür, teşkilât ve san'at tarihi*, Cilt IV, V. Istanbul, Ötüken, 1994.

- Sajdi, D., *Ottoman Tulips, Ottoman Coffee: Leisure and Lifestyle in the Eighteenth Century*, London, Tauris Academic Studies, 2007.
- Schimmel, A., *Mystical Dimension of Islam*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1975.
- Schimmel, A., *Odgonetanje Božijih znakova: fenomenološki pristup islamu*, El-Kalem, Sarajevo, 2001.
- Shaw, J. S. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808*, Vol. 1, Cambridge, Cambridge University Press, 1976.
- Šabanović, H., *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973.

Summary

AHMAD KHATAM AQOWALĪZĀDE - NAQSHIBANDI SHAIKH AND POET

In this work we shall try to present the poetical features of ghazals of Ahmad Khatam Bjelopoljak in the social and historical context. Apart from that, it deals with its relations with other cultural phenomena of 18th century Ottoman Empire and tasawwuf reception of his Diwan as well.

Ahmad Aqovali-zade (*Bjelopoljak*) Khatem (died in 1168/1754) was a son of Osman Shahdī-efendy Aqovali-zāde *Bjelopoljak*, a hāḡegān (master-clerk of the government service) of the Emperor's *Diwan*, and a grandson of Mehmed Salim-efendy Kadić from Bijelo Polje (Aqova). It is unknown where Ahmad Aqovali-zade was born and grew up. It is known, however, that he graduated from University in Istanbul, then traveled to Egypt (Misr) and Hijaz. In Mecca, he was issued a license, *iršād* (a teaching and guiding in religion), from the Naqshibandi Sheikh Ahmad Yakdastī Ġuryānī, who introduced him into the *tariqat* Naqshibandi. In 1168/1754 he was appointed a *qadi* in Larissa (Yenişehir) in Greece, where he died.

He was well-educated, an excellent connoisseur of various disciplines of the Islamic sciences. His legacy is a well-organised *Diwan* of poems in the Ottoman, Persian, and Arabic languages. His *Diwan* was highly esteemed and often copied. Within the *Diwan*, poetry is classified into languages: Arabic, Turkish, and Persian, therefore, they are separate entities.

Khatem's poetry is poetical philosophy where thoughts are entangled in concentric circles and where each interpretation is only one of the possible

interpretations. Khatem is a poet of thoughtful lyrics, profound feeling, dense and hermetic linguistic expression, whose simple poetic interpretation on surface is in reverse proportion to diverse implications and messages at the deep structure.